

ALLAH'IN BAŞKA VARLIKLARIN DİLİYLE KONUŞMASI

- God's Speech With the Language of Other Beings -

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YÜCE

Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,

yucemny@hotmail.com

Abstract *The Quran, which has marvelous superior explication than humans', is the one and only divine invitation that will maintain its characteristic forever. The most valid evidence for this is that it has never been quarreled and whoever tried to do this has failed. However, it is quite natural for a human to ask the following question: "Isn't it possible to produce something that is similar with the verses of the Quran?" In the sources some rumors, which narrate that some verses were inspired eligibly to the words of humans and angels, bring about such thoughts. The aim of this study is to analyze in terms of Ilm al-Kalam the possibility of the production of similar expressions by other creatures, which are similar to the verses of Qur'an.*

Key Words: *The Qur'an, kalâmullah (The Speech of God), Qur'anic verses.*

Giriş

Kur'ân, nâzil olmaya başladığı andan itibaren dil, belâğat, fesâhat ve üslup bakımından inanan inanmayan herkesi büyülemiştir. Onun kalplerde meydana getirdiği hayranlık Allah'ın kelâmı oluşuyla ilgilidir. İfadelerinin sade, akıcı ve kolay anlaşılır olmakla birlikte sahip olduğu üslup, benzerinin meydana getirilmesini imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla bir şair veya edibin Kur'ân'ın sahip olduğu üstün edebi üsluba benzer ifadeler kompoze edememesi, ancak onun ilahi kaynaklı oluşuyla izah edilebilir. Kısacası, Kur'ân'ın kendine has edebî bir üsluba sahip olması, onu diğer eserlerden ayıran en önemli niteliklerden biridir. Bazı ayetlerde yer alan cinlerin ve insanların Kur'ân sûrelerine veya onun ihtiva ettiği sözlere benzer ifadeler meydana getiremeyecekleri konusundaki meydan okumalar¹, onun bu özelliğiyle ilgilidir.

Kur'ân'ın i'câzı konusunda farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bazı bilginler Kur'ân'daki i'câzın ondaki nazımdan kaynaklandığını söylerken, bazıları i'câzı onun anlam dünyasında aramıştır. Bazıları ise, i'câzın lafız ve mananın güzellik ve uyumunda olduğunu söylemişlerdir. Kimi âlimler de i'câzın üslup, fesâhat ve verilen gaybî haberlerden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Kimilerine göre de i'câz

¹ Bakara, 2/23; Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13; İsrâ, 17/88; Tûr, 52/34.

belirtilen hususların tümünde söz konusudur.² Ancak bizim bu çalışmadaki amacımız Kur'ân'ın i'câz yönlerini ortaya koymak olmadığı gibi; Kur'ân'da bu hususla ilgili vârid olan meydan okumaları ele almak da değildir. Kur'ân'da, onun veya bir sûresinin mislinin (denginin) meydana getirilemeyeceği belirtilerek meydan okunduğu halde bazı kaynaklarda bir kısım ayetlerin insan ve melek sözüne muvafık olarak indiği ve de Allah'ın kendi kelâmını melek veya insan gibi varlıkları konuşurarak ilettiğine ilişkin yorum ve rivayetlerle karşılaşılmaktadır. Öncelikle; Kur'ân'daki ifadelerin denginin meydana getirilemeyeceği mükerrer olarak bizzat Kur'ân tarafından dillendirildiği halde diğer varlıkların Kur'ân'a muvafık sözler söylemesi mümkün müdür? Diğer bir ifadeyle; insan ve melek tarafından ifade edilen bazı sözlerin ayet olarak inmesinin imkânı var mıdır? İkinci olarak da, Allah kendi sözünü başka bir varlığın diliyle iletir mi? Bu çalışmanın temel konusu işte budur. Yani bu makalede, melek ve insan sözüne muvafık olarak indiği iddia edilen bazı ayetler, Kelâmullah'ın i'câzı ve tecellisi açısından değerlendirmeye tabi tutulacak ve Allah'ın başka varlıkların diliyle konuşmasının imkânı irdelenecektir.

Burada konumuzu ilgilendirdiği için öncelikle kısaca Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı ile ilgili kelâmî görüşleri belirtecek, daha sonra ise Allah'ın Kelâm sıfatının ezeli oluşu üzerinde durulacaktır.

İlk dönemlerde Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı bağlamında yer alan tartışmalar, daha sonraları yerini, kelâmın tanımı, mahiyeti, lafız-mana ilişkisi gibi hususları içeren dilbilimsel çerçevede hem epistemolojik hem de teolojik zeminde yapılan tartışmalara bırakmıştır.³ Bu zeminde yapılan tartışmaların üç boyutlu olduğunu belirtmekte yarar vardır. İlki, tartışmaların Allah'ın kelâmı ile ilgili olması bakımından teolojik; ikincisi, formüle edilen söylemlerin siyasallaştırılması bakımından siyasi; üçüncüsü ise, problemin, zamanla, sözün mahiyeti bağlamında tartışılmaya başlanması bakımından dilbilimsel bir sorundur. Ve bu nedenle genelde ilahi sıfat olarak kelâm, özelde ise bununla bağlantılı kelâmullah meselesi, büyük oranda mezhep perspektiflerinin belirleyici düzlemlerinde sıkışıp kalmış haliyle

² Bâkîllânî, *İ'câzû'l-Kur'ân*, (thk.: Ahmed Sakr), Mısır 2009, Dâru'l-Meârif, ss. 48-71; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.: Komisyon), 1994, II, ss. 93-102; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr.: Mustafâ Dîb el-Bugâ), Dimeşk 2006, II, ss. 1006-1014; Suat Yıldırım, "Kur'ân (İcâzı ve Üslubu)" *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 395; Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzû'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 404; Osman Karadeniz, "Kelâmcılara göre Kur'an-ı Kerim'in İ'câzı Meselesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, ss. 142-144; Issa J. Boullata, "Kur'an'ın Belağat Açısından Tefsiri: İcâz ile İlgili Konular", (çev.: İbrahim H. Karşlı), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, sayı: 4, 2005, ss. 255-274.

³ Sinan Öge, *İlahi Kelâmın Yapısı*, İstanbul 2008, ss. 11-28.

gerek hareket noktaları gerekse yöntemleri ve çözüm önerileri bakımından entelektüel ilim mahfillerinde hâlâ tartışılmaya devam etmektedir.⁴

Bu nedenle kelâm sıfatı ve halku'l-kuran probleminin teorik çerçevesi, esasında kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzi olarak adlandırılan lafız-mana ayırımına dayanan teolojik karakterli bir dil felsefesi olarak aktüelleşmiştir.⁵

İslam bilginleri arasında, Allah'ın mütekkellim olduğu ve hakikat manasında O'nun kelâmının bulunduğu hususunda ittifak mevcuttur.⁶ Fakat O'nun kelâmının mahiyeti hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Allah, "Allah bizimle konuşmalı değil midir"⁷ diyen inkârcıları temelde reddetmemiş, sadece kibirlenmek ve hadlerini bilmemekle vasıflandırmıştır.⁸

Bu bağlamda bir ayetin melek veya insan sözüne muvafık olarak inmesi ile melek veya insan aracı kılınarak iletilmesi arasındaki temel fark, birincisinde lafız ve ifade biçimi bakımından ayet kurgusunun bu varlıklar tarafından belirlenmiş olmasıdır. İkincisinde ise, cümlenin kurgusu tamamen Allah'a aittir. Dolayısıyla ona ait olan bu ifadenin peygambere meleğin dili veya insanlara peygamberin dili aracılığıyla iletilmesi söz konusudur. Belirtilen hususları şu iki başlık altında incelemek mümkündür:

1. Allah'ın, ayetlerini başka bir varlığın sözüne muvafık olarak indirmesi
2. Allah'ın, kendi sözünü başka bir varlığın diliyle bildirmesi

Bu iki kategori altında nakledilen rivayetlere ve yapılan yorumlara yer verdikten sonra bunların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

İlk kategori ile ilgili rivayetler iki başlık altında incelenecektir. Bunlar:

1. Meleklerin sözlerine muvafık olarak inen ayetler.

⁴ İbrahim Aslan, "Sözün Mahiyeti ve Bu Bağlamda Bir Söz Olarak Kelamullah (Dilbilimsel Bir Yaklaşım)", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2005, 3/1, 141.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Altundağ, "Kelâmullah-Halku'l-Kur'an Tartışmaları Çerçevesinde 'Kelâm-ı Nefsi-Kelâm-ı Lafzi' Ayırımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2000), ss. 149-181.

⁶ Kelam sıfatı için bkz.: Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, ss. 53-55; Taftazanî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, Matbaatü'l-Âmire, 1277 h., II, s. 73 vd.; Cürçani, *Şerh'ul-Mevakıf*, Matbaatü'l-Âmire, 1292 h., II, 360 vd.; İbnu'l-Hümam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *el-Müsâyere*, Bulak 1317, s. 69 vd.; Şehristani, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat tsz., s. 288 vd.; Âmidî, *Gayetu'l-Meram*, Kahire 1971, s. 88 vd.; Râzi, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1997, XIV, s. 228 vd.; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, (I-II), İstanbul 1339 h., II, s. 112 vd.; Sırrı Giridî, *Nakdu'l-Kelam*, Kostantiniyye 1303 h., s. 119 vd.; Harputî, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm*, Dersaadet 1330 h., s. 212 vd..

⁷ Bakara, 2/182.

⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 57.

2. İnsan sözüne muvafık olarak inen ayetler.

İkinci kategori altında yapılan yorumlar ise şu iki başlık altında ele alınacaktır:

1. Allah'ın, meleğin diliyle konuşması.

2. Allah'ın, peygamberin diliyle konuşması.

Nitekim Ebû Hanîfe (ö. 150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserinde bu gerçeğe işaret ederek Allah'ın Kur'an'da Hz. Musa, Firavun ve İblis'e nisbet ederek söylediği sözlerin de kendi kelâmı olduğunu söylemiştir. Zira Allah onların konuşmalarını kendi sözüyle haber vermiştir.⁹

Mâtürîdî, Allah'ın kelâmının hâdis kabul edilmesi durumunda başkalarının kelâmından farkı olamayacağını belirtir. Bu durum "Hiçbir şey O'nun misli gibi değildir"¹⁰ ayetiyle çelişir. Diğer taraftan bütün yaratıklar bir araya gelse Kur'an'ın bir mislini meydana getiremeyecekleri¹¹ yönünde ilahi beyan vardır. Bu durumda beşerle olan misliyet durumu ortadan kalkmış olmaktadır. Böylece zat-ı ilahiyyeye mahsus olan kelâmın bütün yaratıklara ait kelâmdan farklı olduğu sabit olur.¹² Bu bağlamda kelâmın ezeli oluşunu açıklamaya çalışalım.

1. Kelâm Sifatının Ezeli Oluşunun İspatı

Kelâmın, Allah'ın bir sıfatı mı yoksa bir fiili mi olduğu hususu, kelâmullah tartışmalarının yönünü belirleyen temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun etrafında oluşan taraflar, benimsedikleri ilkeler doğrultusunda kendi görüşlerini temellendirmeye, muarızlarının da görüşlerini çürütmeye çalışmışlardır. Söz gelimi Mu'tezile, tevhid ilkeleri gereğince, *taaddüd-ü kudemâ*'dan sakınma anlayışlarına paralel olarak Allah'ın zatından ayrı herhangi bir sıfatının varlığını kabul etmemiştir. Bu doğrultuda Kelâm'ı da bir sıfat değil, Allah'ın bir fiili olarak değerlendirmişlerdir.¹³ Ehl-i Sünnet ise, Allah'ın kadim bir Kelâm sıfatı olduğunu ve bu sıfatın da Allah'ın zatıyla kaim olan manevi sıfatlardan olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁴

Yukarıda geçen Kadı Abdulcebbar'ın görüşlerini çürütme bağlamında Eş'arî ekolünden Cüveynî, manevi sıfatları âlemden hareket ederek ispatlamaya çalışır. "İkisi birlikte değerlendirmeksizin verilen hüküm, aklın kabul etmeyeceği çeşitli

⁹ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Meclisü Dâireti'l-Maârif, Haydarâbad 1342 h., s. 5.

¹⁰ Şûra, 42/11.

¹¹ İsrâ, 17/88.

¹² Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, ss. 58-59.

¹³ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, VII, ss. 84-86, 218-219.

¹⁴ Cüveynî, Ebu'l-Me'ali, *Kitabu'l-İrşad ila Kavâti'l-Edilleti fi Usuli'l-İ'tikad*, thk. Muhammed Yusuf Musa, Mektebetu'l-Henci, Kahire 2002, s. 63.

cehaletlere yol açar” ilkesinden yola çıkarak, “*kıyasu’l-ğâib ale’ş-şâhid*”¹⁵ metoduyla¹⁶ kelâmın bir manevi sıfat olduğunu temellendirir.

Fiilî veya zâtî olması hasebiyle Kelâm sıfatına atfedilen farklılığın çoğunlukla kelâma getirilen tanım farklılığından kaynaklandığı gözlerden kaçmamaktadır. Zira Mutezile Kelâm’ı, “sarih gayelere delalet eden bir araya getirilmiş harfler ve fasıllı seslerden ibarettir”¹⁷, şeklinde tanımlarken, Ehl-i Sünnet’ten Cüveynî ise onu, “ortak olarak kullanılan işaretler ile ibarelerin delalet ettiği, nefis ile kaim olan bir sözdür”¹⁸ diye tanımlamıştır.

Cüveynî’nin tanımında geçen *nefs*, kelâmın mütekelliminin kim olduğuna yönelik bir sorudur. Zira Mutezile’nin Kelâm’ın tanımında “mütekellim kelâmın failidir” demesine mukabil Cüveynî, “Kelâmın failinin Allah olması hasebiyle O’nun mütekellim olduğu” düşüncesini şu şekilde geçersiz kılmaya çalışır: Allah, yaratılmışların kelâmının yaratıcısı olması yönüyle bu kelâm ile mütekellim değildir.¹⁹ Zira “Mütekellim kelâmın failidir” şeklindeki tanım, her şeyin failinin Allah olduğu inancına ters düşer. Öyleyse kelâmın bir şekilde mütekellime tahsisi ve aidiyeti, mütekellimin de başka bir şekilde tarif edilmesi gerekir.²⁰

Böyle bir sonuca giderken Cüveynî’nin *sebr* ve *taksim*²¹ yöntemine başvurduğu görülmektedir. Bu yöntemle karşıt görüşü geçersiz kıldıktan sonra o, geriye kendi savunduğu “Mütekellim, kelâmın kendisi ile kaim olduğu kimsedir” şeklindeki tanımın kaldığını ifade eder.²²

Allah’ın ezeli bir kelâm ile mütekellim oluşu, beraberinde kelâmullah’ın (yani okunan, ezberlenen, işitilen, mushaflara yazılan) da kadim olup olmadığı tartışmasını getirmektedir. Ehl-i Sünnetin bu sorunu çözüme kavuşturmak için kelâm-ı nefsi kavramına tutundukları gözlerden kaçmamaktadır. Kelâmullah’ın çift

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul 2003, s. 281.

¹⁶ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 83.

¹⁷ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, 205.

¹⁸ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 104.

¹⁹ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 111.

²⁰ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 103.

²¹ “Kuyu vb. şeylerin derinliğini öğrenmek için yoklayıp denemek” anlamına gelen sebr ile, “bölmek, parçalara ayırmak” manasındaki taksim kelimelerinin oluşturduğu bir terkiptir. “Bir asılda illet olması muhtemel vasıfları ele alarak teker teker eleyip geride kalan tek illete hüküm vermek” diye tanımlanır. Kelâm ilminde Allah’ın varlığını ispat etmek için kullanılan hudus delili de bu yöneme bağlıdır. Kur’an-ı Kerim’de sebr ve taksim örneği için bkz. Tur, 52/35; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 273.

²² Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, “Cüveynî’ye Göre Kelamullah ve Kelam-i Nefsi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1, 2011, s. 215-232.

yönlü yapısını izah etme hususunda Ehl-i Sünnet cenahı tarafından öne çıkarılan kelâm-ı nefsi, hem Maturidî, hem de Eş'arî ekolünde önemli bir yer tutmaktadır.

Mâtürîdî mektebinin önde gelen şahsiyetlerden Nureddin es-Sâbûnî, el-Bidaye adlı eserinde kelâm sıfatının ezeli oluşu ile ilgili şöyle der: “Hay sıfatı ile mevsuf olan Allah, eğer kelâm sıfatı ile mevsuf olmasaydı, kelâmın zıddı olan vasıflarla tavsif edilmiş olması gerekirdi. Kelâmın zıddı olan vasıflar acz ifade edişlerinden dolayı Allah eksik vasıfla vasıflandırılmaktan münezzehtir. Öte yandan eğer Allah, ezelde kelâmdan müstağni olup da sonra kelâmla vasıflanmış olsaydı, zatında bir değişimin meydana gelmesi gerekirdi. Değişiklik de yaratılmışların belirtilerinden olduğuna göre Allah bundan da münezzehtir. Ayrıca Allah'ın sıfatlarından olan kelâm eğer sonradan meydana gelmiş olsaydı, bu kelâm:

- a. Ya Kerrâmiyye'nin ileriye sürdüğü gibi onun Zâtında meydana gelmiş olacaktı ki bu suretle onun Zâtı hâdislere mahal teşkil ederdi;
- b. Ya hiçbir mahalde olmayarak meydana gelmiş olacaktı ki bu da muhaldir.
- c. Yahut Allah'ın zatından başka bir mahalde meydana gelmiş olacaktı ki bu takdirde böyle bir kelâmın mevsufunu onu yaratan Allah değil de bulunduğu mahal teşkil ederdi. Bu da Allah için söz konusu değildir.”²³ Bu üç seçenek de Allah kelâmı için düşünülemeyeceğine göre, Allah kelâmının kendi Zâtı ile kâim oluşu kendiliğinden sabit olmaktadır.

Eş'arî ekolünün öncüsü İmam Eş'arî ise, Allah'ın ezeli olarak mütekellim ve kelâmının da gayr-ı mahlûk olduğuna dair görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: “Eğer Kur'an mahlûk olsaydı, Allah ona hitaben “kün” demektedir. Kur'an da Allah kelâmı olduğuna göre, kavlin kendisine söylenilmiş olmasının muhal olmasından dolayı bu söz ikinci bir sözün varlığını gerekli kılacaktır. İkinci söz de birinci söze göre üçüncü bir sözün varlığını gerekli kılacak ve bu da nihayeti olmayan devr ve teselsüle tekabül edecektir. Bu durum, muhal olduğuna göre Allah'ın sözünün mahlûk olması da muhaldir.”²⁴

Bilindiği gibi Eş'arî'nin kelâmî düşüncelerini temellendirirken başvurduğu temel ikna yöntemlerinden bir tanesi de cedel metodudur. Aklî savunma ve ikna mekanizmalarına dayalı bu yöntemle kelâm sıfatı ve kelâmullah konusunu ele alan Eş'arî, muhatabını tamamen ikna etmeye ve susturmaya çalışmaktadır.²⁵ Soru cevap şeklinde sorunu çözüme kavuşturmaya ve muarızların görüşlerini çürütmeye çalışan Eş'arî, ilahî kelâm'ın ezeli oluşu hususunda da aynı yöntemi defaatle kullanmaktadır.

²³ Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, thk. Bekir Topaloğlu, DİB, Ankara 1991, s. 31.

²⁴ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Luma*, thk. Muhammed Emin ed-Dennavi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 23.

²⁵ Bkz.: Hüseyin Doğan, “İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, *SÜİF Dergisi*, 2011, XIII, ss. 157-174.

Eş'arı şöyle devam eder: “Kendisi için kelâm muhal olmamasına rağmen, eğer Allah ezeli bir kelâm ile mütekellim olmasaydı o zaman kelâmın zıddı olan dilsizlik ya da sükût gibi bir sıfatla muttasıf olması icap ederdi. Dahası eğer ezelden kelâmın zıddı olan bir vasıfla muttasıf olsaydı o zaman kelâmın zıddı olan vasfın kadim olması gerekirdi. Eğer kelâmın zıddı olan vasıf kadim olsaydı o takdirde de yok olması muhal olurdu. Zira kadim olanın hudûsu caiz olmadığı gibi onun yok olması da muhaldir. Neticede Allah'ın herhangi bir şekilde ne kâil (buyuran), ne nâhî (sakındıran), ne de âmir (emreden) olması gerekirdi. Bu da aklen muhal olduğuna göre Allah'ın ezelden bir kelâm ile mütekellim olduğu subût bulunmuş oldu.”²⁶

Kelâmullahın ezeli oluşu ile ilgili kelamî ekollerin görüşlerini bu şekilde kısaca belirttikten sonra Allah kelâmının yaratılmışların dilinde tecellîsi meselesi ele alınacak daha sonra da Kur'an ayetleri bağlamında Allah'ın, varlıkların dili ile konuşmasının imkânı üzerinde durulacaktır.

2. Kelâmullah'ın Zamansallığı ve Yaratılmışların Dilinde Tecellîsi Meselesi

Kelâmı, fiilî bir sıfat olarak kabul eden Mutezile'ye göre kelâmullah beraberinde zamansallık sorununu getirmezken, onu zâtî bir sıfat olarak gören Ehl-i Sünnet'in bu iddiası, beraberinde zihinleri meşgul eden zamansallık problemini getirmektedir. Aslında Allah'ın Zâtına taalluk eden sıfatların tezahürlerinin henüz yaratılmış şeylerde vuku bulması, Zât-sıfat ilişkisi ile alakalı bir meseledir. Zira sıfatlarla bu sıfatların tecellîlerinin eşit tutulması, mantıksal olarak sıfatların ezeli olmasından dolayı bu sıfatların tecellîlerinin de ezeli olmasını gerektirir.²⁷ Bu minvalde Allah'ın kelâmı en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir. Allah'ın kelâm sıfatının tecellîsi olan kelâmullah (Kur'ân), sıfatla aynı kabul edildiğinde Kur'an'ın da ezeli olduğu ortaya çıkar.

İşte bu nedenden dolayı, Allah'ın sıfatlarının bu sıfatların etkileriyle aynileştirilmesi ya da gayrileştirilmesi meselesi Ehl-i Sünnet âlimlerini konuyu derinlemesine araştırmaya itmiştir. Zât-sıfat bağlamında söz konusu olabilecek endişeleri bertaraf etmek için hem aklî hem de naklî istidlale başvurdukları dikkatlerden kaçmamaktadır.

Zât-sıfat meselesinin anlaşılmasının zorluğu ve insan aklının bu aşkınlığı kavramada âciz kalışı, kelâm ekollerini farklı teâmüllere itmiştir. Örneğin var olan bu zorluk, Mutezile ve felsefecileri sıfatların inkârına; Kerrâmiyye'yi sıfatların

²⁶ Eşari, *el-Luma*, s. 25. Eş'arı, Allah'ın ezelden mütekellim olduğunu, Kelâmın hâdis veya kadim olması gerektiği noktasından da temellendirir. Bkz.: a.g.e., s. 29.

²⁷ Bkz.: Mehmet Baktır, “Allah'ın Fiili Sıfatlarında Zaman Sorunu”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 2003, ss. 93-108.

kadîm olduğunun reddine, Ehl-i Sünnet'i ise sıfatların onun Zatı ile kâim, ezeli ve "Zatının ne aynı ne gayrı olduğu" sonucuna götürmüştür.²⁸

Sıfatlarla alakalı var olan bu yaklaşımlarda temel sorun, sıfatlarla bunların tecellileri ya da etkilerinin aynılaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu problemi çözmek için kelâm alimleri her ne kadar sıfatları zatî ve fiilî bir taksime tabi tutmuşlarsa da, bu sorunun tamamıyla çözüme kavuşturulduğu söylenemez. Zatî sıfatların Zatın aynı mı gayrısı mı noktasında bir ihtilaf bulunmazken, fiile taalluk eden fiilî sıfatlar hep tartışma konusu olmuştur.

Zatî sıfatlar konusunda müşterek görüşlere sahip olan Eş'arîler ve Maturidîler, fiilî sıfatlar konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Maturidîlere göre fiilî sıfatlar ezeli, Eş'arîlere göre ise fiilî sıfatlar hâdistir.²⁹ Bununla beraber Maturidîler ve son dönem Eş'arî kelâmcıları, bu sıfatların kadîm olmalarına rağmen tecellilerinin yani yaratılanların ve yaratmanın hâdis olduğunu kabul etmişlerdir.³⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Allah'ın sıfatlarının bu sıfatların etkileriyle aynılaştırılması ya da gayrileştirilmesi meselesi, Ehl-i Sünnet bilginlerini konuyu derinlemesine araştırmaya sevk etmiştir. Onların Zat-sıfat bağlamında gelecek endişeleri bertaraf etmek için hem aklî hem de naklî istidlâle başvurdukları dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu münasebetle henüz gerçekleşmemiş bir hâdiseden bahseden bir kelâmın nasıl kadîm olabileceğini, Nureddin es-Sâbûnî, şu şekilde temellendirmektedir: "İçinde bir çok emir ve nehiy bulunan ilahî kelâm kadîm olsaydı, emir ve yasağa muhatap olacak kimse henüz yokken ezeldeki bu emir ve nehiy nasıl makul olabilirdi? Allah, "Biz Nuh'u kavmine gönderdik" buyurmaktadır. Peki gerek Nuh (a.s.), gerek onun kavmi henüz mevcut değilken, Allah'ın mazi sîgasıyla Nuh'un kavmine gönderildiğini ezelde haber vermesi nasıl doğru olabilir?"³¹

Sâbûnî, Allah'ın fiilî sıfatlarına taalluk eden ve kelâmın zamansallık şüphelerinin oluşmasına zemin hazırlayan bu ve buna benzer muhtemel sorulara şu şekilde cevap verir: "Şu kadarını belirtelim ki, henüz mevcut olmamış bir kimseye şu anda ifası gerekli olmak üzere emir vermek doğru olmamakla beraber, var olacağı zamana bağlı olarak emir vermek ise aklen câizdir. Öte yandan, kendisi için zaman kavramı göreceli olan Allah'ın haber verşi, aslında mazi ve müstakbel nevilere ayrılmaz. O halde söz konusu meselede şöyle diyeceğiz: Hz. Nuh'un gönderilişini zamandan müstağni olarak haber vermesi, ezelde Allah'ın zatı ile kaimdi; bu "haber verme" ezelden ebede devam edicidir. Buna göre, Hz. Nuh gönderilmeden önce bu haber vermeye delâlet eden sîga "biz Nuh'u göndereceğiz" tarzında, gönderildikten

²⁸ Cihat Tunç, *Sistemantik Kelam*, Kayseri 1994, s. 120.

²⁹ Bakıllanî, Ebu Bekr Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, nşr. Richard J. Mc. Carthy, Beyrut 1957, ss. 262-263.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 44-47.

³¹ Sâbûnî, *el-Bidaye*, s. 33.

sonra da “biz Nuh’u gönderdik” şeklinde olur. Bu durumda değişiklik “haber verme”de değil, haber verilendedir.”³²

Aynı konuyu farklı bir açıdan temellendiren bir diğer Ehl-i Sünnet kelâmcısı da Cüveynî’dir. Mu’tezile, ma’duma hitap etmenin imkansızlığına delil olarak sundukları “Allah Musa ile konuştu” ve “Musa ateşin bulunduğu yere yaklaşıncı o mübarek bölgede vadinin sağ tarafında ağaç yönünden kendisine şöyle seslendi: Ey Musa! Benim ben, Kainattaki her şeyin rabbi Allah!”³³ ayetlerini delil göstererek daha Hz. Musa yaratılmadan Allah’ın bunu ezelde söylemiş olmakla vasıflandığını düşünmenin saçma ve tutarsız olduđu³⁴ tezlerine karşılık Cüveynî, “Nalınlarını çıkar”³⁵ ayetini delil göstererek, Mu’tezile’nin iddialarının geçersizliğini ve kelâmın kadîm olmadığı tezlerinin isabetsiz bir görüş olduğunu şu şekilde değerlendirir: “Hz. Musa, şu an itibariyle muhatap olmadığı halde ayette geçen “Nalınlarını çıkar”³⁶ emrinin kelâmullah olduğu hususunda Müslümanların icması vardır. Hz. Musa’dan sonra bu hitap kelâmullah olarak kabul ediliyorsa, ondan önce de böyle olması pekâlâ mümkündür. Çünkü kelâmullahın taalluk şekli, ezelden kadîme, O’nun sıfatlarına, âlemin yokluğuna ve daha sonra alemin sürekli var olacağına taalluk eden ezeli ilmin taalluku gibidir. Alem meydana geldiğinde de kendisinde bir yenilenme/değişme olmaksızın ezeli ilim, onun vukûna nasıl taalluk ediyor ise kelâm-ı ezeli de Hz. Musa var olduğunda hitap edilmek üzere takdir edilmiş; o yaratılınca da bu hitap gerçekleşmiştir. Dolayısıyla burada sonradan var olan şey, kelâm değil Hz. Musa’dır.”³⁷

Cüveynî’ye göre Mu’tezile’yi bu yanlış düşünceye götüren en temel etken, kelâmı harfler ve seslerden ibaret saymalarıdır. Bu hususta dikkat çeken bir diğer önemli ayrıntı da; hem Mu’tezile hem de Haşeviyye, kelâmı harfler ve seslerden ibaret kabul ettikleri halde, kelâmullah’ın birinciler tarafından mahluk, ikinciler tarafından ise kadîm olduğunun savunulmasıdır.³⁸

Kelâmullah’ın muhtelif yerlerinde, ilahî kelâmın yaratılmışların dilinden tezahürü ya da yaratılmışın sonradan tekellüm edilen kelâmının ilahî kelâmında yer alışı; aslında “ezelde meydana gelmiş bir talebin yerine getirilmesi” olmayıp muhatabın ezelde varlığına delil değildir. Bilakis Hatîb olan Allah’ın ilminin ezeli ve ebediliğine en büyük kanıttır. Lafzi kelâmın emir, nehiy ve haber türleri ile çeşitlenmesi, haberin de mazî, müzari ve hâl kısımlarına ayrılması ya zamanı hâdis

³² Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 34.

³³ Nisa, 4/164.

³⁴ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, 90.

³⁵ Tâhâ, 20/12.

³⁶ Tâhâ, 20/12.

³⁷ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 127.

³⁸ Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, *Cüveynî’ye Göre Kelamullah ve Kelam-i Nefsî*, ss. 215-232.

olan veyahut ezeli kadim bulunan taallukları ve adı geçen kişilerin dilindeki hitapları iledir.³⁹

İlahî kelâmı beşerin kelâmından ayıran en temel özelliklerinden birisi; onun mana açısından hakikate delalet ederken, lafız açısından da vakiya uygunluk arz edişidir. Madem ilahî kelâmın varlığı ezeldir, o zaman nüzûlüne sebep olan vakiya uygun olması i'câzın ta kendisidir. Yoksa ilahî kelâmla ilgili üç ihtimal söz konusu olmaktadır. İlahî kelâm, ya vâkıyanın oluşuyla vücut bulmuştur ki bu husus, kelâmın hâdisliğine götürür ve bu, Allah için muhaldir. Ya da ilahî ilimde, olacak olanları bilmeme acziyeti söz konusudur ki bu da Allah için muhaldir. Veyahut da vakiada meydana gelen bir kelâmın aslında daha önce yazılıp kader haline getirildiği, daha sonra da cebren kula söylenilerek vücut bulduğu ihtimali söz konusudur. Oysa Allah hem irade hem ilim hem de kelâm sıfatıyla bu üç ihtimalden de münezzehtir.

Söz konusu mevzuda ilahî kelâmın kadımlığına yaraşır tek bir yol kalıyor ki o da şudur: İlmi, iradesi ve bunlara bağlı olarak kelâmı, zaman ve mekân üstü olduğundan dolayı, Allâmu'l-guyûb olan Allah, zamansal olarak daha sonra ne olacağını, kimin ne diyeceğini bildiğinden ve söyleyenin vakiya uygunluğunun ilahî kelâmın ezeli oluşunun bir neticesi olduğundan dolayı böyle buyurmuştur ki bu da ilahî kelâmın ezeli oluşunun en büyük kanıtıdır. Zira Yaratanın öyle buyurmasından dolayı yaratılan o şekilde dememektedir. Yaratan, yaratılanın ne zaman ne diyeceğini ezelden bildiği için böyle buyurmaktadır.

Kelânullah'ın zamansallığı ve yaratılmışların dilinde tecellisi ile ilgili olarak teorik bağlamda serdedilen bu tartışmaların pratik olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen konu ile ilgili ayetler müvacehesinde nerede durduğunu incelemek, bu problemi daha anlaşılır kılacaktır. Bununla beraber bu meselenin bir adım daha ilerisi olan Allah'ın başka bir varlığın diliyle konuşmasının imkânı da vuzuha kavuşmuş olacaktır. Tabii ki bu meseleden önce ayetlerin insanların veya meleklerin sözüne muvafık olarak nâzil olup olmadığı hususunun irdelenmesi gerekmektedir. Bunun için, konu ile ilgili olan rivayetlerden yararlanarak bu mesele ele alınacak, sonra ise Allah'ın başka varlıkların diliyle konuşmasını çağrıştıran ayetler incelenmeye çalışılacaktır.

3. Âyetlerin İnsan-Melek Sözüne Muvafık Olarak İnmesi

Kaynaklarda bazı âyetlerin melek ve insan sözüne muvafık olarak indiği belirtilmektedir. Söylemek gerekir ki, ayetlerin melek veya insan sözüne muvafık olarak inmesinden kasıt, bu varlıkların ortaya koydukları herhangi bir düşüncenin vahiy ile teyit edilmesi değil; bilakis, bu varlıkların bir düşünceyi ifade etmede kullandıkları sözlerin değişikliğe uğramaksızın aynı kalıp veya ifadelerle vahiy olarak nâzil olmasıdır. Kaynaklarda bu konu ele alınırken, *فَنَزَّلَتْ عَلَىٰ لِسَانِ عُمَرَ* “Ömer'in dili üzere indi.” *فِيمَا أَنْزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلَىٰ لِسَانِ بَعْضِ الصَّحَابَةِ* “Kur'an'da bazı

³⁹ Emrullah Yüksel, *Sistemik Kelam*, İz Yay., İstanbul 2012, ss. 53-54.

*sahabenin dili üzere indirilen ayetler*⁴⁰ şeklinde ifade biçimleri kullanılmaktadır. şimdi bu konudaki rivayetlere göz atalım.

3.1. Başka Bir Varlığın Sözüne Muvafık Olarak İnen Ayetlerle İlgili Rivayetler

3.1.1. Melek Sözüne Muvafık Olarak İnen Ayetler

Rivayete göre, kendisine uzun bir süre vahiy getirmeyen Cebrail'e Hz. Peygamber; "Bize daha sık gelmeni engelleyen nedir?" diye sorunca, Cebrail; وَمَا نَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ "Biz ancak rabbinin emriyle ineriz"⁴¹ buyurmuş ve bu ayet onun dili üzere nâzil olmuştur.⁴²

Meleklerin sözlerine uygun olarak indiği belirtilen diğer bazı ayetler şunlardır: وَمَا مَنَّا إِلَّا لَٰهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّٰفِقُونَ وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ "Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır. şüphesiz biz saf durunuz. şüphesiz biz (Allah'ı) tespih edip yüceltenleriz."⁴³

3.1.2. İnsan Sözüne Muvafık Olarak İnen Ayetler

İnsan sözüne muvafık olarak indiği nakledilen ayetler incelendiğinde bunların iki grupta değerendirilebileceği görülür. Bunlardan bazılarının Hz. Peygamber'in sözlerine, diğerlerinin de bazı sahabenin sözlerine muvafık olarak indiği anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber'in sözüne muvafık olarak indiği söylenen ayetlerden biri, قَدْ جَاءَكُمْ بِصَٰئِرٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَمَن أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَن عَمِيَٰ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيظٍ "Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Kim bunları görürse kendi lehine, her kim de görmezden gelirse kendi aleyhinedir"⁴⁴ ayetidir. Bazı müfessirlere göre bu ayet Hz. Peygamber'in dili üzere nâzil olmuştur.⁴⁵

Yine belirtildiğine göre, أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكْمًا وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا "Siz Kitab'ı açıklanmış olarak indiren O iken ben Allah'tan başka hakem mi arayacağım?"⁴⁶ ayeti Hz. Peygamber'in sözlerine muvafık olarak inmiştir.⁴⁷

⁴⁰ Suyûtî, İtkân, I, 110.

⁴¹ Meryem, 19/64.

⁴² Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Tefsîr 19/2; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, VIII, 359; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden an Rasûlillâh ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, thk.: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizârî'l-Bâz, Mekke 1997, VII, 2414; şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, thk.: Abdurrahmân Umeyre, Dâru'l-Vefâ, tsz., III, 471.

⁴³ Saffât, 37/164-166.

⁴⁴ En'am, 6/104.

⁴⁵ Bkz.: Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, nşr. Komisyon, Beyrût 1993, IV, 199; Suyûtî, *İtkân*, I, 112; Ebu's-Suûd, Mehmed El- İmadî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, Riyad tsz., II, 261.

⁴⁶ En'am, 6/114.

Sahabe sözüne muvafık olarak indiği nakledilen ayetler konuyla ilgili rivayetlerin en yoğun olduğu kategoridir. Bu hususla ilgili en meşhur örneklerden biri; فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ “*Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir*”⁴⁸ ayetidir. Sözü edilen ayetle ilgili olarak farklı rivayetler mevcuttur. Nakledildiğine göre Abdullâh b. Sa’d b. Ebî Serh, Mü’minûn sûresinde insanın yaratılışını konu edinen ayetleri yazarken نِهَآيَتِ هَذِهِ الْخَلْقِ أَجْرٌ “*Nihayet onu yeni bir yaratılışa mazhar ettik*” ifadesine gelince hayretini gizleyememiş ve فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona; “*Yaz, bu ayet söylediğin şekilde inmiştir.*”⁴⁹ Bu ayetle ilgili benzer nakiller Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel gibi sahabîler için de zikredilmektedir.⁵⁰

Konuyla ilgili örneklerden biri de ifk hadisesiyle ilgili olarak inen ayettir. Rivayete göre Sa’d b. Muâz, ifk hadisesini duyunca هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ sözünü söylemiş, bunun üzerine سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ “*Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Bu, büyük bir bühtandır*”⁵¹ ayeti inmiştir.⁵²

Yine nakledildiğine göre; Uhud savaşında sancağı Mus’ab b. Umeyr taşıyordu. Sağ eli kılıç darbesiyle kesilince sancağı sol eline alarak وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ “*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şayet, ölüyor veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?*”⁵³ ayeti nâzil oldu.⁵⁴

Diğer bir örnek de şu şekildedir: Hz. Ömer’le karşılaşan bir Yahudi şöyle demiştir: “*Sizin peygamberinize vahiy getiren Cibril bizim düşmanımızdır.*” Buna karşılık Hz. Ömer: “*Kim Allah’a, meleklerine, Cibril’e ve Mikail’e düşman ise Allah da kâfirlerin düşmanıdır*” dedi. Bunun üzerine اللَّهُ عَدُوُّ الْكَاذِبِينَ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوُّ الْكَاذِبِينَ⁵⁵ ayetini onun bu sözüne muvafık olarak indirdi.⁵⁶

⁴⁷ Bkz. Mâturîdî, İmâm Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdi Baslum, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2005, IV, 225; Suyûtî, *İtkan*, I, 112.

⁴⁸ Mü’minûn, 23/14

⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, VIII, 266; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1995, III, 174.

⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, VIII, 266; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 174.

⁵¹ Nûr, 24/16.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII, 2549.

⁵³ Âl-i İmran, 3/144.

⁵⁴ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 112.

⁵⁵ Bakara, 2/98.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, ss. 484-485; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 182; İbn Kesîr, *Ebu’l-Fida İsmail İmadu’d-Din ibn Ömer İbn Kesîr İbn Davud İbn Kesîr el-Dımaşkî, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Dâru Tayyibe,

Yine rivayete göre, ... عَسَى رَبُّهُ إِن طَلَّفَكُنَّ أَن يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكَنَّ “Eğer o, sizi boşarsa, onun rabbi ona, sizin yerinize daha hayırlı eşler verir...”⁵⁷ ayeti Hz. Ömer’in dili üzere nâzil olmuştur.⁵⁸

Bu rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki ayetler, hem meleklerden bazılarının hem de Hz. Peygamber’in ve sahabeden bazılarının sözleri üzerine nazil olmuştur. Bu meselenin imkânı söz konusu olunca Allah’ın başka bir varlığın diliyle konuşması üzerinde durmak gerekmektedir.

3.2. Allah’ın Başka Bir Varlığın Diliyle Konuşması

Kaynaklarda dikkat çeken hususlardan biri, bazı ayetlerin meleğin veya Hz. Peygamber’in dilinin aracı kılınarak iletiildiğine ilişkin yapılan yorumlardır. Allah’ın kendi sözünü başka bir varlığın diliyle ilettiği ile ilgili yorumlarda genel olarak şu tür ifadeler kullanılmaktadır:

“Allah ona meleğin diliyle bildirdi”,

“Sözü peygamberin dili üzere söyleyen Allah’tır”. Bu ifade biçimlerinden anlaşıldığına göre, mesajın anlam ve ifade biçimi tamamen Allah’a aittir. Sadece lafız ve bu lafzın taşıdığı anlamın iletilmesinde melek veya insan aracı kılınmış olmaktadır. Belirtilen durum dışında bazı kaynaklarda Allah’ın kendi mesajını melek veya peygambere anlam olarak bildirdiği, bunların da kendilerine bildirilen bu anlamları dil kalıplarına dönüştürerek aktardıkları yönünde bazı görüşlere rastlanmaktadır.⁵⁹

3.2.1. Allah’ın, Meleğin Diliyle Konuşması

Konuyla ilgili örneklerden biri, يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَأَنبِئَاهُ الْخُكْمَ صَبِيًّا “Ey Yahya! Kitaba sıkıca sarıl. Biz ona, küçükken hükmetme yetkisi verdik”⁶⁰ ayetidir. Bazı müfessirlere göre يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ “Ey Yahya! Kitaba sıkıca sarıl” ifadesini Allah, meleğin dili üzere söylemiştir.⁶¹

Yine belirtildiğine göre, أَلَا نَ وَفَدَّ عَصِيَّتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّبُكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً “Şimdi mi (iman ettin?) Oysaki daha önce başkaldırmış ve bozgunculuk yapanlardan olmuştun. Arkandakilere ibret olman için bugün senin cesedini

Riyâd 1999, I, 341; Suyûtî, *Mu'terekü'l-Akrân fi 'Îcâzi'l-Kur'ân*, (nşr. Ahmed Şemseddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988, III, 114.

⁵⁷ Tahrim, 66/5.

⁵⁸ Müslim, Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Talâk 5; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz., V, 332; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (thk. Abdullâh b. Abdülhasen et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006, XXI, 90.

⁵⁹ Bkz.: Zerkeşî, *el-Burhân*, I, ss. 299-230.

⁶⁰ Meryem, 19/12.

⁶¹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, VI, 168; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût tsz., XVI, 72.

*koruyacağız*⁶² ifadesini Allah, Firavun'a azap etmekle görevli meleğin dili üzere söylemiştir.⁶³

Ayrıca, *“Ey Zekeriyya! Biz sana ismi Yahya olan bir çocuk müjdeliyoruz. Ondan önce bu ismi hiç kimseye vermedik”*⁶⁴ sözünü Allah, meleğin dili üzere söylemiştir.⁶⁵

3.2.2. Allah'ın, Peygamberin Diliyle Konuşması

Kaynaklarda karşılaşılan yorum biçimlerinden biri de Allah'ın bir sözü, peygamberin diliyle söylemesine yöneliktir. Zira “Kur'an insana hitap ederken beşeri bir dil ve terminoloji kullanmaktadır. Kur'an'ın insana ulaşmak için kullandığı bu düzlem, vahiy ile beşerî dili aynı ufukta birleştirmektedir.”⁶⁶ Bu hususla ilgili verilebilecek örnekler şu şekildedir:

Bazı müfessirlere göre, *“Allah'tan başkasına kulluk etmeyiniz diye. Ben size, onun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim”*⁶⁷ ayeti önceki ayetten ayrı olarak Hz. Peygamber'in dili üzere söylenmiştir.⁶⁸

Yine tefsir eserlerinde belirtildiğine göre, *“O, Allah'ın verdiği iyi rızkı daha değersiz olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? dedi”*⁶⁹ ayetini Allah, Hz. Musa'nın lisanıyla dile getirmiştir.⁷⁰

Yine *“Onlara; şu köye girin demiştik”*⁷¹ sözünü Allah, Hz. Musa veya Hz. Yuşa'nın dili üzere söylemiştir.⁷²

4. Konuların Değerlendirilmesi

İslam âlimleri, -her iki konuyla ilgili ayetleri yorumlamalarından anlaşıldığı üzere- teorik olarak bazı ayetlerin melek, peygamber, sahabe sözüne muvafık olarak inebileceğini ve bazı ayetlerin melek ve peygamberin diliyle muhataba iletebileceği anlayışını benimsemişlerdir. Ancak onlar, pratikte hangi ayetlerin bu kapsamda olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela Zemahşerî, İbn Cüzeyy (ö. 741/1340) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler, *“Rabbinizden*

⁶² Yunus, 10/91-92.

⁶³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984, XI, 277.

⁶⁴ Meryem, 19/7.

⁶⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Matbaatu Osmaniyye, Dersaadet 1330 h., V, 316.

⁶⁶ Şaban Ali Düzgün, *Varlık ve Bilgi Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule Yeni Çizgi Yay., Ankara 2008, s. 213.

⁶⁷ Hud, 11/2.

⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 364; Ayrıca bkz.: Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 671.

⁶⁹ Bakara, 2/61.

⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 274.

⁷¹ Bakara, 2/58.

⁷² Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, I, 382.

*size deliller geldi*⁷³ ayetinin Hz. Peygamber'in dili üzere nâzil olduğunu söylerken;⁷⁴ Elmalılı, böyle bir görüşü benimsemediğini ifade etmiştir.⁷⁵

Benzer şekilde, Zemaşerî (ö. 538/1143) ve Fahreddin Râzî (ö. 606/1209) gibi âlimler,⁷⁶ *وَإِنَّا لَنَخُنُّ الصَّافُونَ وَإِنَّا لَنَخُنُّ الْمُسْتَجُونَ* ayetleriyle haber verilen sözlerin meleklerle ait olduğuna dair bir yaklaşım sergilerken⁷⁷ Taberî (ö. 310/922) şöyle demiştir: “*Bunlar, meleklerin sözlerini Allah'ın haber verdiği ayetlerdir.*”⁷⁸ Bu sözle o, sanki, meleklerle ait sözlerin Allah tarafından hikaye edildiğini söylemek istemiştir. Vehbe Zuhaylî ise daha açık bir ifade kullanarak, Allah Teâlâ'nın, bu ayetleri meleklerin söylediği bir sözle hikaye ederek inzal ettiğini belirtmiştir.⁷⁹

Burada cevabı bulunması gereken temel sorular şunlardır: Birincisi: Melek veya insan dili üzere nâzil olduğu söylenen ayetler gerçekten Kur'ân'da yer aldığı şekliyle onlar tarafından telaffuz edilen sözler midir? İkincisi: Diğerlerinden müstesna olarak, Allah'ın, kendi mesajlarından bazılarını muhataba melek veya peygamberin diliyle bildirmesi söz konusu mudur?

İlk sorunun üzerinde daha geniş durulması icap ettiğinden ikinci soruyla işe başlamak uygun olacaktır. Allah'ın tüm mesajları peygambere melek aracılığıyla veya insanlara peygamber aracılığıyla bildirildiği malum iken, bazı ayetlerin istisna edilerek bunların melek veya peygamberin dili üzere bildirildiği şeklindeki bir yaklaşım -kanaatimizce- Kur'ân üslubunun dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Mesela “*Ey Yahya! Kitaba sıkıca sarıl. Biz ona, küçükken hükmetme yetkisi verdik*”⁸⁰ ayeti bir bütün olduğu halde bazı âlimler, “*Ey Yahya! Kitaba sıkıca sarıl*” ifadesinin Yahya peygambere meleğin dili üzere bildirildiğini söylemişlerdir. Muhtemelen onları böyle bir anlayışa sevk eden husus; ayetin bu ilk kısmının muhataba; “*Biz ona, küçükken hükmetme yetkisi verdik*”, ikinci kısmının ise gâib/üçüncü şahsa yönelik olmasıdır. Hâlbuki ifadelerde muhataptan gâibe, gâibten muhataba dönmeyi ifade eden iltifat sanatı hem Arapça'da hem de Kur'ân-ı Kerim'de yaygın olarak kullanılan hikmetli bir üsluptur. Bu durumda temel kabul şu olmalıdır: Allah, mesajını peygambere melek aracılığıyla iletir. Aynı şekilde Allah, insanlara bildireceği mesajları da peygamberin diliyle haber verir. Buna bağlı olarak

⁷³ En'am, 6/104.

⁷⁴ Zemaşerî, *Keşşaf*, II, 52; İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım İbn Cüzey Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnafî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1995, I, 282; Suyûtî, *İtkân*, I, 112.

⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 2020.

⁷⁶ Sâffât, 37/164-166.

⁷⁷ Zemaşerî, *Keşşaf*, IV, 63; Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, IX, 362.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, X, 537.

⁷⁹ Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münîr*, XII, 153.

⁸⁰ Meryem, 19/12.

diyebiliriz ki, bazı ayetlerin melek veya peygamberin dili üzere bildirildiğine ilişkin bir yaklaşım delilden yoksundur.

Yukarıdaki sorulardan birincisi Kur'ân'ın i'câzıyla yakından ilişkilidir. Teoride bütün İslam âlimleri bazı ayetlerden hareketle Kur'ân ifadelerine ve onun sahip olduğu üsluba denk sözler meydana getirilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Elmalılı, bu genel anlayışı şu sözlerle ifade etmiştir: “Cenab-ı Allah, Resûlüne o kadar kat'iyet ve yakîn ile bildirmiştir ki Kur'ân'ı hiç bir insan, hatta bütün insanlar tanzîr edemezler. Bu bizzat Allah'ın ilahi taahhüdü altındadır.”⁸¹

Genel yaklaşım bu iken, bazı ayetlerin melek veya insan sözüne muvafık olarak indiğine ilişkin bir görüşü benimsemek çelişki meydana getirmektedir. Kur'ân'ın i'câzını vurgulama sadedinde, ondaki kelimelerden birinin çıkarılması durumunda onun yerine konacak başka bir lafız bulunamayacağı dahi ileri sürülürken⁸² melek veya insan tarafından telaffuz edilen bazı sözlerin ayet olarak inmesi nasıl kabul edilebilir? Nitekim Kur'ân nazmına muvafık olarak söylenen sözlerle ilgili zikredilen rivayetlerin, Kur'ân'ın i'câzına halel getirebileceği endişesi taşıyan bazı âlimler, beşer kelâmında Kur'ân cümlelerine benzer ifadeler olabileceğini ancak bunların gerçekte Kur'ân ifadelerinin eşdeğeri olamayacağını belirterek çelişik iki durumu uzlaştırma yoluna gitmişlerdir. Mesela Fahreddin Râzî'nin; “i'câz'dan yoksun bazı sözlerin Kur'ân'a muvafakat etmesi ihtimalden uzak değildir”⁸³ şeklindeki sözü, belirtilen durumun bir tezahürüdür.

Bu yaklaşımlardan anlaşıldığına göre âlimler, Kur'ân'ın i'câz ve üslubuna denk sözler meydana getirilemeyeceği yönündeki hakim anlayışı kabul etmiş görünmektedirler. Buna mukabil, diledikleri takdirde Kur'ân'a benzer sözler söyleyebileceklerini iddia eden inkârcıların; “istersek biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir”⁸⁴ şeklindeki sözleri nasıl değerlendirilmelidir? Kanaatimizce olanların bu sözleri, -âlimlerin de yaklaşımına uygun olarak- iddia ettikleri gibi, Kur'ân'ın i'câz özelliklerini ihtiva eden ifadeler meydana getirebilecekleri anlamına hamledilmemelidir. Zira, Kur'ân'da haber verildiği gibi bu, imkân dışıdır. Onlar, bu sözle Kur'ân'ın edebî i'câzına benzer sözler söyleyebileceklerini değil, ayetin devamında yer alan “öncekilerin masalları” (أساطير الأولين) ifadesinin işaretiyle, Kur'ân'da haber verilen önceki toplumların kıssaları gibi kendilerinin de bir takım hikayeler uydurabileceklerini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla en büyük mucize olan Kur'ân'a nazîre yapmak beşerin gücünü aşan bir husustur.

Bize göre Kur'ân'da diğer varlıkların sözlerine muvafık olarak indiği söylenen ve bunlara isnad edilen ifadeler, Allah tarafından hikaye edilmek sûretiyle

⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 267.

⁸² Zerkeşî, *el-Bürhân*, II, 97.

⁸³ Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, VIII, 267.

⁸⁴ Enfal, 8/31.

kendi kelâmı olarak aktardığı sözlerdir. Anlam ve söz kalıbı her ne kadar Allah'a ait olsa da, melek veya insan dili aracı kılınarak muhataba bildirildiği söylenen ifadeler de Allah'ın ihbarına dayanması noktasında Kur'an'ın diğer ayetlerinden farklı değildir. Anlayışımıza göre bazı ayetlerin bu şekillerde kategorize edilmesi Kur'an'ın üslup özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hele Kur'an'ın anlam olarak Cebrail'e veya Hz. Peygamber'e bildirildiği, bunların da kendilerine gelen bu anlamları Arapça ifade kalıplarına dönüştürdükleri şeklindeki anlayış tamamen temelsizdir. Bazı âyetlerin melek veya insan sözüne uygun olarak indiği veya melek-peygamber gibi varlıkların anlam olarak kendilerine gelen mesajları dil kalıplarına dönüştürdüğü şeklindeki yaklaşımların temelde zayıf olduklarına ilişkin şu gerekçeler sıralanabilir:

- Müteaddid ayetlerde Kur'an'daki sözlerin dengi olabilecek ifadelerin meydana getirilemeyeceği şeklinde var olan meydan okumalar,
- Kur'an'ın bizzat kendini *kelâmullah*⁸⁵ yani Allah'ın sözü olarak nitelemesi,
- Kur'an'da bir ayetin diğer bir varlığın sözüne muvafık olarak indiğine yahut herhangi bir ayetin melek veya peygamberin diliyle bildirildiğine ilişkin bir bilginin mevcut olmaması ve böyle bir kabulün, tamamen âlimlerin içtihadına dayanması,⁸⁶
- Ayetlerdeki fâsılaların uyumu.

Belirtilen son maddeye ilişkin bir örnek zikretmek konunun daha iyi anlaşılması bakımından uygun olacaktır. Kur'an'da yer alan, *إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ لَنْ هَذَا* “*Bu sadece öncekilerden aktarılan bir büyüdür. Bu, yalnızca bir insan sözüdür*”⁸⁷ şeklindeki ifadeyi söyleyen kişinin Velid b. Muğire olduğu belirtilir.⁸⁸ Bundan önceki ifadelerin Allah'a ait olduğunda şüphe yoktur. Söz konusu ifadeler

⁸⁵ Bakara, 2/75; Tevbe, 9/6; Fetih, 48/15; Ayrıca bkz.: Maturidî, *Kitabü't-Tevhid*, ss. 53-55; Taftazanî, *Şerh'ul-Makâsıd*, II, 73 vd.; Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 360 vd.; İbnu'l-Humam, *Müsâyere*, s. 69 vd.; Şehristânî, *Nihayetu'l-İkdâm*, s. 288 vd.; Âmidî, *Gâyetu'l-Merâm*, s. 88 vd.; Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIV, 228 vd.; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, II, 112 vd.; Sırrı Giridî, *Nakdu'l-Kelam*, s. 119 vd.; Harputî, *Tenkihu'l-Kelam*, s. 212 vd.

⁸⁶ Ayrıca konuyla ilgili bir kısım nakillerin zayıf bir hüviyete sahip olması da söz konusu edilebilir. Örneğin, Hz. Ömer'in dili üzere nâzil olduğu söylenen “*Kim Allah'a, meleklerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman ise Allah da kâfirlerin düşmanıdır*” şeklindeki rivayeti, İbn Atiyye (ö. 546/1151) anlam bakımından zayıf bulmuştur. Bkz.: İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I, 184.

⁸⁷ Müddessir, 74/24-25.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, ss. 309-310; Zeccâc, Ebu İşhak İbrahim b. es-Seri b. Sehl el-Bağdadi, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbu*, thk.: Abdülcelil Abduh Çelebî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005, V, ss. 192-193; Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, X, ss. 706-707; Zerkeşî, *el-Bürhân*, II, ss. 110-111.

89 İِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقَدَّرَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ Allah'a ait bu ifadelerle Velid b. Muğîre'ye nisbet edilen yukarıdaki sözlerin fasılaları tam bir uyum içindedir. Burada şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Eğer bu ifadeler, Velid b. Muğîre'nin ağzından çıktığı şekliyle Kur'ân'da yer almışlarsa, bunların Allah'a ait olan ifadelerle fasılaları nasıl denk düşmüştür? Bize göre bu durum ihtimal dışıdır. O halde geriye tek bir seçenek kalmaktadır. O da bütün bu ifadelerin Allah'a ait olduğunu kabul etmektir. Allah onun kendi sözünü nakille beraber içinde bulunduğu rûhî durumu da bize eksiksiz olarak aktarması noktasında bu ifadeler Allah kelâmı olmuştur.

Kur'ân baştan sona kadar her harfi ve kelimesiyle Allah'ın kelâmıdır. Bu bakımdan Kur'ân'da diğer varlıklara isnad edilen sözler de bu hükmün dışında değildir. Mesela, Hz. Zekeriya'nın رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً “*Rabbim! bana bir alamet göster*”⁹⁰ sözü, Hz. Meryem'in رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ “*Ey rabbim! Bana bir insan dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur*”⁹¹ şeklindeki ifadesi, Havarilerin، نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ “*Biz, Allah'ın yardımcılarıyız*”⁹² biçimindeki nidaları, Talut'un ordusundaki savaşıların رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّثْ اَقْدَامَنَا وَاَنْصُرْنَا عَلٰى الْقَوْمِ الْكَافِرِيْنَ “*Ey rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sabit kıl ve kâfir topluluğuna karşı bize yardım et*”⁹³ şeklindeki duaları ve قَالَ - قَالُوا gibi ifadelerden sonra başkalarına isnad edilen tüm ifadeler, Allah'ın kendi kelâmıyla hikaye ettiği sözlerdir. Buna göre, bu sözlerin sahipleri ayetlerin içerdiği anlamlara gelebilecek sözler söylemişler, Allah da onların bu sözlerini kendi kelâmıyla hikaye ederek kullarına bildirmiştir. Nitekim Elmalılı، قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيْلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ “*De ki: Kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir*”⁹⁴ ayetini tefsir ederken bu yaklaşımı teyit eder tarzda şunları söylemektedir:

“Bu kelâmı söylemeye Resulullah memur olduğu için mukteza-yı zahir onun lisanından tekellüm sigasıyla عَلٰى قَلْبِي “*alâ kalbî*” denilmek idi. Resulullah söylerken “*benim kalbime*” demesi lazım gelirdi, böyle iken hitap ile عَلٰى قَلْبِكَ “*alâ kalbike*” buyurmuştur ki bu da bu sözü Resulullah kendi tarafından değil Allah tarafından aynen söylemeye memur olduğunu tansıs içindir. Hulasa, ya Muhammed! Sen değil ben söylüyorum, sen bunu ilan et...”⁹⁵

⁸⁹ Müddessir, 74/18-23.

⁹⁰ Âl-i İmran, 3/41.

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/47.

⁹² Âl-i İmran, 3/52.

⁹³ Bakara, 2/250.

⁹⁴ Bakara, 2/97.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 434.

Sonuç

Kaynaklarda bazı ayetlerin melek veya insan sözüne muvafık olarak indiğine ve de bazı ayetlerin melek ve insan dili aracı kılınarak iletildiğine ilişkin bilgi ve rivayetler yer almaktadır. İslam âlimleri hangi ayetlerin bu kategoride değerlendirileceği konusunda ihtilaf etmekle birlikte bu olguya olumlu yaklaşmışlardır. Yani onlar, bazı ayetlerin melek, peygamber, sahabe veya herhangi bir insanın sözüne muvafık olarak inebileceğini; bazı ayetlerin de melek veya peygamberin dili üzere iletilebileceğini kabul etmişlerdir. Ancak kanaatimize göre, melek veya insan sözüne muvafık olarak indiği söylenen ayetler, Allah'ın kendi kelmiyle hikaye ederek bizlere bildirdiği sözlerdir. Aynı şekilde, melek veya peygamberin dili aracı kılınarak bildirildiği söylenen ayetleri de bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum, diğer varlıkların ilahi kelâmın i'câzına denk sözler söyleyebileceklerini kabul etmeyi gerektirir. Hâlbuki Kur'an'da bu hususla ilgili vârid olan meydan okumalar, onun *kelâmullah* şeklindeki niteliği ve ayetlerin fasıllarındaki uyum böyle bir kabule imkan vermez. Dolayısıyla, ifade şeklinden ve bağlamdan hareketle Kur'an'daki bazı sözlerin başka varlıklara ait olabileceği şeklindeki anlayış yanlış bir algıdan kaynaklanmaktadır. Kanaatimizce bu yanlış algının temelinde Kur'an üslubunun gözden kaçırılması yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Âmidî, *Gayetu'l-Meram fî İlmi'l-Kelâm*, Kahire 1971.
- Alî el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakkâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1985.
- Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût tsz.
- Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul 2003.
- Aslan, İbrahim, "Sözün Mahiyeti ve Bu Bağlamda Bir Söz Olarak Kelâmullah (Dilbilimsel Bir Yaklaşım)", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 3/1, s. 141, 2005.
- Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Sakr), Dâru'l-Meârif, Mısır 2009.
- Baktır, Mehmet, "Allah'ın Fiili Sıfatlarında Zaman Sorunu", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 2003, s. 93-108.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Matbaatu Osmaniyye, Dersaadet 1330h.
- Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Matbaatü Âmire, 1292 h.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'ali, *Kitabu'l-İrşâd ila Kavâti'i'l-Edilleti fî Usuli'l-İ'tikâd*, (thk. Muhammed Yusuf Musa), Mektebetü'l-Henci, Kahire 2002.
- Doğan Hüseyin, "İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel", *SÜİF Dergisi*, 2011, c. XIII, s.157-174.
- Düzgün, Şaban Ali, *Varlık ve Bilgi Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule Yeni Çizgi Yay., Ankara 2008.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Meclisü Dâireti'l-Maârif, Haydarâbad 1342 h.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, (nşr. Komisyon), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1993.
- Ebu's-Suûd, Mehmed el-İmadî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad tsz.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, y.y. tsz.
- Eş'arî, Ebi'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Luma*, (thk. Muhammed Emin ed-Dennavi), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- Harpûtî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, Dersaadet 1330 h.
- Issa J. Boullata, "Kur'an'ın Belağat Açısından Tefsiri: İ'caz ile İlgili Konular", (çev.: İbrahim H. Karşlı), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, sayı: 4, 2005, ss. 255-274.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım İbn Cüzey Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi el-Gırnati, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1995.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahnan b. Muhammed b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden an Rasûlillâh ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâri'l-Bâz, Mekke 1997.

- İbnu'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İşkenderî, *el-Musâyere*, Bulak 1317.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesîr İbn Davud İbn Kesîr el-Dımaşkı, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Dâru Tayyibe, Riyâd 1999.
- İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* (et-Tabakâtü'l-Kübrâ), (thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2001.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, (I-II), İstanbul 1339 h.
- Kâdı Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, (thk. İbrahim el-Ebyari), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- Karadeniz, Osman, "Kelamcılara göre Kur'an-ı Kerim'in İ'cazı Meselesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, s. 135-146.
- Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (thk. Abdullâh b. Abdülhasen et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, (thk. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970.
-, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk.: Mecdi Baslum, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Öge, Sinan, *İlahi Kelâmın Yapısı*, İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Râfî, Mustafa Sâdık, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, (nşr. Abdullâh el-Minşâvi-Mehdi el-Bahkirî), Mektebetü'l-İmân. Kahire 1997.
- Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1997.
- Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, (thk. Bekir Topaloğlu), DİB, Ankara 1991.
- Sırrı Giridî, *Nakdu'l-Kelâm*, Kostantiniyye 1303 h..
- Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr. Mustafâ Dîb el-Bugâ), Dâru İbn Kesîr. Dimeşk 2006.
-, *Mu'terekü'l-Akrân fi İ'cazi'l-Kur'ân*, (nşr. Ahmed emseddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988.
- Şehristânî, *Nihâyetu'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat tsz..
- Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Dâru'l-Vefâ, y.y. tsz..
- Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.
- Taftazânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, Matbaatü'l-Âmire, 1277 h..
- Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010.
- Tunç, Cihat, *Sistematik Kelam*, Kayseri 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'cazî'l-Kur'ân", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Yıldırım, Suat "Kur'ân (İcazı ve Üslubu)" *DİA*, XXVI, Ankara 2002.
- Yılmaz Sabri, İlhan, Mehmet, "Cüveynî'ye Göre Kelâmullah ve Kelam-ı Nefsî", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1, 2011.
- Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelam*, İz Yay., İstanbul 2012.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Seri b. Sehl el-Bağdadi, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, (thk.: Abdülcelîl Abduh Çelebî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1995.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Komisyon), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1994.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr*, (çev. Komisyon), Risale, İstanbul 2005.

Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, (thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995.